

cows, pigs, wars and witches

Johan v.d. Walle

Marvin Harris; *Cows, Pigs, Wars and Witches: The Riddles of Culture*. New York, 1975, Random House, Vintage Books. (1)

Sinds er cultureel antropologen bestaan, wordt bij voortduring de vraag naar het wezen van de cultuur gesteld. Men wil proberen te komen tot rationele en wetenschappelijke verklaringen van cultureel gedrag van individuen over de gehele wereld, onder de meest verschillende omstandigheden. De relatie tussen natuur, cultuur en individu is door de jaren hêt punt van beschouwing geweest. Alle discussies tussen verschillende scholen, facties of hoe men deze citeergemeenschappen in de culturele antropologie wil noemen zijn in wezen terug te voeren op deze problematiek.

Ruim veertig jaar geleden schreef Ruth Benedict haar nog altijd lezenswaardige *Patterns of Culture*. In dat boek schetst zij voor een breed publiek en op een dichterlijke manier de innerlijke samenhang van de cultuur aan de hand van drie voorbeelden: Zuni, Kwakiutl en Dobu. Dit boek werd in de loop der jaren een bestseller.

De paus van de Amerikaanse culturele antropologie, Marvin Harris, schrijver van *The Rise of Anthropological Theory* heeft kortelings iets dergelijks ondernomen.

In *Cows, Pigs, Wars and Witches* probeert Harris aan de hand van zeer uiteenlopende voorbeelden aan te tonen, dat het in alle gevallen mogelijk is cultureel gedrag, hoe "absurd" of "exotisch" ook, op een rationele en logische wijze te verklaren.

Het boek bevat een reeks essays, waarin de volgende onderwerpen aan bod komen: de heilige koe in India, het varkensvlees taboe en zijn tegendeel: de liefde voor varkensvlees en de veelvuldige consumptie daarvan bij de Maring van Nieuwe Guinea; primitieve oorlogsvoering; de verhouding man-vrouw in primitieve samenlevingen; de figuur van Jezus Christus; hekserij in Europa en de heksenjacht; Potlatch, Cargocults; Messianisme en tenslotte de huidige belangstelling voor het occulte.

Voorwaar een bijzonder breed scala van onderwerpen. Al deze zaken vormen een zekere eenheid, want alle verklaringen die Harris voor deze verschijnselen geeft hebben iets gemeen: alle

cultureel gedrag is te herleiden tot de ecologische omstandigheden waarin mensen verkeren en hun biologische behoeften. Kortom, de elementen van Harris' verklaring zijn: wind, water, honger en sex.

De verklaringen, die hij voor zijn voorbeelden geeft klinken vaak bijzonder elegant. Zo wordt het varkensvleestaboe bij vrome joden verklaard vanuit het woestijnklimaat, waarin het joodse volk oorspronkelijk zijn leven leidde. Varkens schijnen bijzonder slecht tegen de warmte te kunnen. Wanneer zij de kans hebben zoeken ze verkoeling in het dichtsbijzijnde water. Is dat water niet voorhanden, dan rollen ze zich in hun eigen excrementen die hetzelfde afkoelingseffect hebben als het water. Zo wordt de varkenshouderij, in de woestijn waar zelden of nooit water voorhanden is, een intensieve en moeizame zaak. Varkensvlees wordt op die manier een dure aangelegenheid; een begeerde delicatessen. Willen nu de leiders van een volk de mensen tegen zichzelf in bescherming nemen dan dienen ze het gebruik op een of andere manier aan banden te leggen. Wat ligt er dan meer voor de hand dan het eten van deze delicatessen te verbieden en het verbod in de bestaande ideologie in te lijven, waardoor het een goddelijke sanctie verkrijgt.

De variabelen water, wind, honger en sex zijn met elkaar in evenwicht. Dat wordt het duidelijkst gedemonstreerd in de behandeling van de heilige koe in India. De koe neemt in het agrarische produktiesysteem een sleutelpositie in als trekkracht en is een "biochemische fabriek" voor tal van zaken die voor de gemiddelde Indiase huishouding onontbeerlijk zijn zoals leer, melk en mest (brandstof).

Wanneer die koe als producent van al die kostbare zaken afgeschaft wordt en vervangen door tractoren, stort het eeuwenoude evenwichtige produktiesysteem, in Harris' redenering, volledig in elkaar. Het leven van de Indiase boer en zijn familie dat zo sterk afhankelijk is van de koe wordt onmogelijk. Omdat de koe zo'n centrale plaats in het produktiesysteem inneemt, staat zij ook centraal in het verdere indische culturele systeem; zij is heilig.

Als derde en laatste voorbeeld wil ik de hekserij en de heksenjacht in Europa behandelen. In het bijzonder houdt Harris zich met de vraag bezig hoe men aan het beeld van de heks, vliegend op een bezemsteel, gekomen is, en hoe men de massaliteit van de heksenjacht op het eind van de Middeleeuwen moet verklaren.

De verklaring van de heks op de bezemsteel ziet Harris gelegen in het feit dat in de Middeleeuwen nogal veelvuldig gebruik gemaakt zou zijn van bepaalde soorten drugs. Op basis van de studie van oude documenten en het reconstrueren van recepten daaruit komt hij tot de conclusie, dat het beeld van de vliegende heks te herleiden moet zijn tot dit druggebruik.

De enorme omvang van de heksenjacht in de zestiende en zeventiende eeuw verklaart Harris als een noodzakelijke manoeuvre van de toenmalige autoriteiten om latente maatschappelijke conflicten en opstanden te beheersen.

In die tijd, toen zeer veel boeren door het commercialisatieproces en de opkomst van het kapitalisme landloos werden en onwonteld raakten, voelde men het als een noodzaak op een of andere manier te voorkomen dat de lagere rurale klassen zich aaneensloten en in opstand zouden komen. Men probeerde onder deze sociale lagen verdeeldheid te zaaien door de frustraties en de agressie bij de grote massa te richten op bepaalde leden van die laagste klasse, door hen te beschuldigen van hekserij. In aansluiting bij het reeds bestaande beeld van heksen die naar de Sabbat vliegen, om daar onschuldige kindertjes te veroveren en te copuleren met duivels en andere kwalijke gedochten, bleken deze pogingen van de gezagsdragers buitengewoon succesvol te zijn.

Door de eenvoud van Harris' verklaringen en de schitterende stijl waarin hij zijn betoog vervat heeft, lijken ze heel plausibel. Ze laten echter een hele berg vragen achter.

Nemen wij in dezelfde volgorde de door ons gekozen drie voorbeelden nog eens onder de loep: het varkensvleestaboe.

Buiten het taboe op het eten van varkensvlees kent de joodse wetgeving nog tal van andere spijswetten zoals het verbod op het eten van ongeschubde vissoorten, de eis dat vlees en melk kost in de bereiding en nuttiging daarvan volstrekt gescheiden dienen te blijven e.d. Ik vraag mij af of al deze spijswetten zich allemaal afzonderlijk uit het woestijnklimaat laten verklaren. Palingen komen bij mijn weten in de Sinaïwoestijn niet voor. Men zou het verbod op palingen wel kunnen verklaren op basis van zijn uiterlijke gelijkenis met de slang. Bij een dergelijke verklaring grijpt men echter terug op het associatievermogen -het onbewuste- van de mens. Een structuralistische of een psychoanalytische verklaring zou in dit geval misschien meer vrucht kunnen afwerpen.

Het zou een verklaring van het varkensvleestaboe er uit zien wanneer men dit taboe probeert te betrekken in het totale systeem van de spijswetten? Ik maak mij sterk, dat men dan niet meer uit de voeten kan met een geografisch-deterministische verklaring zoals Harris ons dit suggereert. Harris noemt de spijswetten wel maar gaat er verder volkomen aan voorbij.

Sinds enkele duizenden jaren hebben zich in alle streken van de wereld Joden gevestigd. In gewesten met een gematigd klimaat en een drassige bodem, in tropische regenwouden met een hoog vochtigheidsgehalte. Maar ondanks alles bleef het taboe op het eten van varkensvlees gehandhaafd. Harris verklaart dit door te postulieren dat het vastklampen aan dit taboe de functie had zich te onderscheiden van de omringende niet-joodse meerderheid: het behoud van de joodse identiteit dus. Deze verklaring is niet alleen een beetje gratuit maar bovendien niet in overeenstemming met de zojuist door Harris benadrukte invloed van de "practical circumstances". Men moet zich realiseren dat het handhaven van normen als het varkensvleestaboe in een omgeving van uitsluitend varkensvleeseters nogal lastig is. De sociale

kosten die een dergelijk gedrag met zich mee brengt zijn bijzonder hoog. Wil men zulke dingen verklaren dan dient men uit te zien naar iets duidelijkers dan zo'n vaag begrip als "culturele identiteit."

Tweede voorbeeld: de heilige koe in India. Ook hier hebben wij weer te maken met een verklaring die plausibel klinkt maar buitengewoon twijfelachtig is.

In de noordepese landbouwbeschaving van de Middeleeuwen, evenals de Indiase civilisatie een "ploegcultuur", stond de koe als trekkkracht en leverancier van levensmiddelen net zo centraal als de koe in India nu. Toch was de koe in Europa allesbehalve heilig, evenmin als het paard en de trek-os. Het is dus onmogelijk de bijzondere status van de koe direct te verklaren vanuit de functie die zij bezit binnen het Indiase ecosystem. Wat Harris in wezen doet, is een enkel geval van correlatie (tussen de positie van de koe en haar heiligheid) te presenteren alsof er een causaliteit tussen die twee zou bestaan (Friedmann 1974, p. 464).

Een tweede punt van twijfel is Harris' suggestie over de essentiële onveranderlijkheid van het Indiaase ecosysteem. Hij schijnt elk inherent veranderingspotentieel van maatschappelijke systemen te ontkennen. Zodra men koeien vervangt door tractoren stort het hele stelsel in elkaar en zijn de overlevingskansen tot nul gereduceerd. Hoe kan men nu in Marvin's naam de opkomst van de burgerlijke samenleving en de agrarische revolutie in Europa verklaren, wanneer samenlevingen zo statisch en geïsoleerd zijn als Harris ons wil doen geloven. Harris houdt in zijn evenwichtsmodel alle variabelen op één na constant. Slechts één variabele laat hij variëren (de koe). Bij een dergelijke aanpak ligt het voor de hand dat men tot dergelijke catastrofale voorspellingen kan komen (2).

Nog bonter maakt Harris het met zijn behandeling van het raadsel van de hekserij. Hij tracht het beeld van de heks volledig te verklaren vanuit het gebruik van hallucinogenen. Dit is volstrekt onvoldoende. Allereerst verklaart het gebruik van drugs niet waar het beeld van heks, die op een bezemsteel naar de heksensabbat gaat om daar met de duivel de copuleren en kindertjes op te vreten, vandaan komt. Voor de verklaring van dit beeld dient men naar andere bronnen uit te zien en een meer culturele verklaring te geven, b.v. zoals Norman Cohn dat doet in zijn recente *Europe's Inner Demons*. Al gebruikt men nog zulke spannende middeltjes, het beeld van de vliegende heks is cultureel bepaald en laat zich niet verklaren vanuit een of andere chemische reactie. Verder is het niet erg waarschijnlijk dat drugs zoveel werden gebruikt dat men daarmee dit zeer algemeen voorkomende beeld kan verklaren. Men heeft wel historisch materiaal gevonden over druggebruik, maar nooit ooggetuigenverslagen (cf. Cohn, 1975, p. 213-220).

De heksenjacht in haar massale omvang wordt door Harris gezien

als een opzettelijke poging van de overheid om het volk er onder te houden. Dit voluntarisme is mij te gortig en bovendien in strijd met Harris' materialistisch schema. Hij geeft de materiële condities niet aan, waaronder de overheid toentertijd gedwongen zou zijn een dergelijke gedragslijn te ontwikkelen. Veel waarschijnlijker lijkt mij de verklaring die Cohn geeft: de grote heksenjacht was geen cynisch berekende beweging maar een actie van een dolgedraaide bureaucratie waarvan de leden heilig overtuigd waren van hun gelijk en van de waarheid van het bestaan van de heksensabbat. Cohn laat zien, hoe diepgewortelde voorstellingen er voor kunnen zorgen, dat mensen zo wreed optreden tegen hun medemensen. Van dit fanatisme laat hij in de loop van zijn boek verscheidene voorbeelden zien. Cohn toont de macht van de menselijke verbeelding. Een dergelijke verklaring is ook meer in overeenstemming met het proces van vervolgingen en heksenjachten die in het zeer recente verleden hebben plaats gevonden.

De manipulatie van hekserijgeloof door de overheid zie Harris als een antwoord op een volkse traditie van militair-messianisme, die niet of nauwelijks met referentie aan de "practical circumstances" door Harris verklaard wordt. In tegendeel: deze traditie wordt juist op een cultureel idealistische wijze verklaard. Niet dat daar iets op tegen is, maar zij is wel van de soort verklaringen die Harris zo verfoeit, omdat volgens hem, het de cultuur is die verklaard moet worden en men culturele verschijnselen niet met behulp van cultuur kan verklaren.

In de andere essays maakt Harris soortgelijke fouten als in de besproken opstellen. Zijn verklaringen rammelen aan alle kanten en zitten gebrekkig in elkaar. Bovendien gaat Harris vooral wat betreft het hekserijverhaal slordig om met de bronnen en de literatuur en weet hij historische situaties volkomen verkeerd te taxeren (3). Hij behandelt zaken die door anderen véél beter en nauwkeuriger onderzocht zijn. De simplistische verklaringen en de oppervlaggigheid van de behandeling van het geboden materiaal maken dit boek overbodig. Verder zijn zijn arrogante uitvallen naar andere antropologen, die hij beschuldigt van onbekwaamheid en regelrechte oplichterij (p. 242), en het laatste essay over de terugkeer van de heks ronduit lachwekkend. Ondanks het goedgeschreven en zeer leesbare proza is het toch een slecht boek.

NOTEN

1. Met dank aan Jojada Verrrips)
2. Het is ook mogelijk evenwichtsmodellen op een vruchtbare en juiste wijze toe te passen, mits je maar oog hebt voor het onafhankelijk van elkaar veranderen van verschillende variabelen en je de evenwichtsmodellen op "as if" wijze toepast (Cf. Gluckmann, 1968).
3. Bijvoorbeeld de rol van Thomas Münzer in de duitse boerenoorlog. Cf. Cohn, 1961, p. 265 e.v.

Literatuur

- Cohn, Norman, *The pursuit of the Millennium: Revolutionary Messianism in Medieval and Reformation Europe and its Bearing on Modern Totalitarian Movements*. New York, 1961 (1957), Harper Torchbooks.
- Cohn, Norman, *Europe's Inner Demons: An Enquiry inspired by the Great Witchhunt*, London, 1975, Chatto-Heinemann for Sussex University Press.
- Friedman, J., "Marxism, Structuralism and Vulgar Materialism", *Man*, 9(3), 1974, p. 444-469.
- M. Gluckman, M. "The Utility of Equilibrium Model in the Study of Social Change", *American Anthropologist* 70(2), 1968, p. 219-237.